

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FRAKNÓI VILMOS,

OSZTÁLYTITKÁR.

III. KÖTET. II. SZÁM. 1875.

QUETELET
EMLÉKEZETE.

KELETI KÁROLY

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1874. november 30-ki ülésén.)

Ára 10 kr.

BUDAPEST, 1875.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVÁATALÁBAN.

(Az Akadémia bérházában.)

ERTEKEZÉSEK

a történeti tudományok köréből.

Első kötet. 1867—1870.

I. Szám.	Hazánk közlekedési eszközeiről. Hunfalvy Jánostól. 1867. 55. l.	Ára 35 kr.
II. Szám.	A perdöntő bajvivások története Magyarországon. Pesty Frigytől. 1867. 190 l.	1 frt. 30 kr.
III. Szám.	Dunántúli levéltárak ismertetése különös tekintettel II. Rákóczi Ferenc korára. Thaly Kálmántól. 1867. 46 l.	30 kr.
IV. Szám.	A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint Fényes Elektől. 1867. 77 l.	50 kr.
V. Szám.	Egy lap Erdély legujabb történelméből. Szilágyi Ferencztől. 1867. 160 l.	90 kr.
VI. Szám.	Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása. Szilágyi Sándortól. 1867. 74 l.	45 kr.
VII. Szám.	A Temesi Bánság elnevezésének jogosulatlansága. Pesty Frigytől. 1868. 48 l.	30 kr.
VIII. Szám.	Babylonia és Assyria őskori történelmének hitelessége. Ribáry Ferencztől. 1869. 51 l.	30 kr.
IX. Szám.	Ráth Károly m. akad. tag emlékezete. Rómer Flóristól. 1869. 25 l.	20 kr.
X. Szám.	II. Endre szabadságlevelei. Knauz Nándortól. 1869. 79 l.	50 kr.
XI. Szám.	Rendi országgyűléseink jellemzéséhez. Salamon Ferencztől. 1869. 36 l.	20 kr.
XII. Szám.	Zilah történelméből. Szilágyi Ferencztől. 1870. 136 l.	85 kr.

Második kötet. 1872.

I. Szám.	Jelentés az Antwerpiában 1871-ik évi augusztus 13—22-éig tartott nemzetközi geográfai congressus munkálatairól. Hunfalvy Jánostól. 1872. 31 lap.	20 kr.
II. Szám.	Nyitra vármegyének XV. századbeli vámhelyei. Wenzel Gusztávtól. 1872. 14 l.	10 kr.
III. Szám.	Péter és Aba. Szabó Károlytól. 1872. 48 l.	30 kr.
IV. Szám.	Henckel János, Mária királyné udv. papja. Frankl Vilmostól. 1872. 31 l.	15 kr.

QUETELET
EMLÉKEZETE.

KELETI KÁROLY

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1874. november 30-ki ülésén.)

BUDAPEST, 1875.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia bérházában.)

QUETELET EMLÉKEZETE.

Keleti Károly lev. tagtól.

Bacóta az inductiv rendszer a legtöbb tudományágnak, úgyszólván, kizárólagos módszere. Ez úton haladnak a természettudományok, melyeknek újabbkori óriás fejlődését ép saját nemzedékünk csodálja leginkább. A társadalommal foglalkozó bármely tudományág ezen módszert használja kutatásaiban; de nincs egy se, mely annyira ez irányban fejlődék, mint a statistika.

A speculativ tudományok egyideig megvető mosolylyal nézték le ezen, nyers empirismusnak gúnyolt rendszert, s íme mit tapasztalunk ma? Azt, hogy a speculativ tudományok elseje, vagy legfőbbike: a bölesészet is, az etikában meg az erkölestanban, nemcsak az inductiv módszerre tért át tanulmányaiban, hanem az e módszert leginkább elsajátított, tudományossága czimét is majd ez alapon vesztett és sokak által csak módszernek tekintett statistikát választja segédszerül, az ez által törtetett úton halad, vele, meg az általa gyűjtött és csoportosított tények segélyével iparkodik a bölesészetben a priori állított igazságokat bebizonyítani.

Egy, az e téren küzködők közül egész fejjel kimagasló herosnak emlékét üljük meg ma.

A mily megtisztelő a feladat, melyet az Akadémia nagyrabecsült bizalma rám ruházott, ép annyira lehangoló hogy azt oly időben tegyem, midőn hazánk — reméljük csak mulékony — zavarai eloltani látszanak az érdekeltséget mindazon törekvések iránt, melyek kulturális érdekeinkkel kapcsolatosak.

Közönségünk politikai képviseletének egy részét elannyira megfosztotta a haza jövőjében vetett hittől és bizalom-

tól utóbbi évekbeli anyagi hanyatlásunk, hogy érzékét veszítve a társadalom és állam gazdaságosabb hivatása iránt, nem habozna fölösleges ballast gyanánt a csapkodó hullámokba kihányni mindent, mi nem a pillanatnyi szükség enyhítésére szolgál; meg nem gondolva, hogy, ha a jelen vihar bajaiból menekülve, révhez érünk, mindnyájan megsiratnók elődeink s az élő nemzedék verejtékével szerzett műveltségi s tudományos gyümölcsöket, vagy az e célra tett kutatások megszakítását holott komolyabb erőfeszítéssel magunknak és utódainknak meg birtuk volna menteni.

Ha e keserű szavak igazolatlanoknak látszanának, ám mentse ki feladatomban nehézségének öntudata és indokolt aggodalmam, mely szerint hervadhatlan érdemeit a statistika terén szerzett tudós emlékének idézzem fel Magyarországon ugyanakkor, mikor ép e tudomány hivatalos ápolását általunk meg nem bírható fényűzésnek mondják hazánk pénzügyeire első sorban befolyással bíró férfiak; mondják pedig azon pillanatban, midőn ép bajaink intenének leginkább az ön is meret minél tökéletesebb kifejtésére, mit első sorban a statistika nyújt, --- és készek megvonni tőle működési lehetőségét, midőn e tudománynak Európában, sőt az egész világon legkiválóbb képviselőit hazánk fővárosában nemzetközi gyülekezetben meghívott vendégeikül fogadni készülünk.

Le is kell vala mondanom feladatomban teljesítéséről ily viszonyok között, ha meg nem nyugtat a tudat, hogy hazánk azon elsőrendű tudományos testülete bizott meg vele, mely minden viszonyok között birt lelkesülni az emberiség magasabb feladatai iránt, mely a maiaknál szomorúbb politikai és pénzügyi helyzetben is nem szünt meg törekedni arra, hogy a magyar nemzet műveltségben s tudományban egyaránt sorakozzék a haladottabb külföld mellé; mely meg nem válogatva egyik másik tán fényesebb czimű tudományágat, valamennyit fel tudta karolni igazságos szeretettel és számos jól induló gyermekei közül a legifjabbnak, a statistikának is helyet talált mindnyáját felölelő anyai kebelén.

A belga tudományos és művészeti Akadémia jelét akarván adni azon mély fájdalomnak, mely örökös titkáranak elvesztésével érte, 1874. évi márczius havi ülésében ünnepélye-

sen emlékezett meg róla, külön füzetet nyomtatván ki, melynek elején ezt olvassuk: 1874. február 20-án lőn eltemetve Lambert-A d o l p h e - J a q u e s Q u e t e l e t, a brüsszeli királyi észlelde igazgatója, a tudományok és művészetek belga királyi akadémiajának örökös titkára, a királyság központi statisztikai bizottságának elnöke, Brüsszel királyi könyvtára közigazgatási tanácsának alelnöke, a belga királyi orvosi akadémia tiszteleti tagja, a katonai iskola volt tanára, az ország tudományos, irodalmi meg művészeti társulatai legtöbbjének, számos külföldi tudományos társulatnak tagja stb. stb.

Csupán egyszerű felsorolása e számos tisztségek is mutatja, hogy rendkívüli férfúval, hazafiai bizalmát nagy mértékben bíró, a tudomány számos ágaiban jártas író, tanár, szakfőnök áll előttünk Q u e t e l e t személyében.

S ha meggondoljuk, hogy mind e tisztelet az ünnepelt férfiú nemcsak birta, de lelkiismeretesen, fényesen be is töltötte: meg kell győződnünk arról, hogy rendkívüli lelki adományokban gazdag, kiváló férfúnak foglalkozunk emlékezetével.

Nem hiába nyúl vissza Q u e t e l e t egyik emlékirója a »Revue scientifique de la France et de l'étranger« hasábjain a két század előtti korba, fölemlítvén, hogy akkor még találhatók voltak egyének, kik mindazt tudták, mit akkor tudni lehetett; ma ily férfiakat többé nem találni. Száz év óta minden egyes tudomány birodalma annyira gyarapodott, hogy lehetetlen mindnyáját felölelni, s még a ki minden iránt érdeklődik is, csakhamar belátja, hogy kénytelen külön útra térni, ha elődei hosszú nyomán végig haladva, remél még annyi térelőnyt nyerhetni, hogy maga is új nyomokat hagyjon követői számára. Q u e t e l e t egyike a mi korunk embereinek, ki még leginkább tudott e bajból menekülni. Ismeretei változatosságánál, terjedelménél és mélységénél fogva majdnem az elmúlt kor tudósának látszik. Jelelő mérnök, kitűnő csillagász lévén, dicsősége babérait mégis statisztikai dolgozataival gyűjté. Mindamellet sem gátolák egyéni tanulmányai abban, hogy bőven részt vegyen hazája közügyeiben, hol tekintélyes befolyása vala, sőt még időt talált a szépirodalom és művészet számára is. Könnyed s csinnal író, kissé festész, kissé költő

is vala zsenge ifjúságában, bár erről nem épen restelve, még is csak mosolyogva szokott volt megemlékezni.

Kitünő tulajdonai iránti minden rokonszenvünk mellett kissé mégis távolabb esik tőlünk, semhogy családi s egyéni magán viszonyai valami nagyon közlelről érdekelhetnének. De még honfitársai se foglalkoznak ezekkel behatóan; élete összes mozzanatai a tudománylál lévén kapcsolatban, Quetelet Gentban született 1796. február 22-én. Az ottani lyceumban végezte első tanulmányait is, s már 18 éves korában, mint a matematika tanárával találkoznak vele ugyanott. 1819-ben nyerte a tudori fokot a Vilmos király által Gentban alapított egyetemen s ugyanez évben megy tanárlul a brüsseli királyi Atheneumba. Huszonégv éves korában (1820. február 1-én) tagjául választá a belga tudományos akadémia, melylyel ezentúl hosszú életén keresztül bensőleg összeforrvá maradt.

Koránál, hajlamainál, ismereteinél fogva méltó és hatós része volt Belgium századunkba eső fénykorának előidézésében. A Hollandiától való elszakadás idején *Ducpétiaux* dicsően szereplő barátjának oldala mellett látjuk, ekkor viva ki azon mély és soha alá nem szállott befolyást hazája közügyeire, melynek ez főkép közművelődési mozzanatai körül annyit köszönhetett.

Bokros ismeretei és gazdag tapasztalatai — mond *de Keyser*, a brüsseli tud. Akadémia elnöke, *Quetelet* felett tartott halotti beszédében — számos megbizatást szereztek neki a kormány részéről is. Az államnak majd valamennyi bizottságában helye volt, melyek egy félé század óta a közoktatás, a tudományos szervezés, a statistika kérdéseit megoldani valának hivatva. Sok ízben neki ajánlák fel társai az elnökséget. A tudományos gyülekezetek pedig, bármely országban tiszteletnek tarták, ha őt a belga tudomány képviselőjéül keblökbe fogadhatták.

A belga akadémiában nevezetes része volt azon újjaszervezés létesítésében, mely azt a művészetek osztályával gazdagítá. Harmadfél éven át, (1832. májustól 1834. novemberig) elnöke vala az akadémiának, mely időben örökös titkárává neveztetett. Mint ilyennek, a szabályzatok értelmében jogában állott volna, hogy mind a három osztályban, mint

tiszteleti tag részt vehessen. Quetelet el lehetett volna ez intézkedés nélkül. Neki jogos czímen, ismeretei bőségénél fogva, volt széke mindhárom osztályban. Noha életének főtanulmányai (a francia értelemben vett) exact tudományok valának, nem volt idegen a szépirodalomban és számos nagyérdemű munkának volt szerzője, melyek az erkölcsi (moral) és politikai tudományok körébe tartoznak.

A matematikával foglalkozván kezdetben, ez által nyerte ama szabatos ítéletet s azon éles kritikai szellemet, mely szelid jelleménél fogva soha sértővé nem vált ugyan, de melőzhetlen vala későbbi kutatásainál.

Tanári tulajdonait rendkívül dicsérik honfitársai, ebbeli tehetségeit a természettanban és csillagászatban érvényesíté. Ezen előadásainak számos hallgatója volt s az Athenaeumban töltött 8 évi tanársága alatt kitűnő tudósokat képezett. Csillagászati előadásait később, az Athenaeumból való kilépése után is folytatá, 1827-ben pedig a tudomány történelméről szóló előadásokkal is bővítvén azokat, később a csillagászatot és geodásiát a katonai iskolában tanította.

A brüsseli észlelde szintén Quetelet műve, mely czélból 1823-ban, Falc akkori miniszter Párisba küldé, hogy a műszerekkel és számításokkal gyakorlatilag megismerkedjék. Ez intézet csak 1826-ban állhatván fel, két évvel utánna Quetelet neveztetett ki igazgatójának. E téren három ízben, 1837-ben, 1848-ban és 1857-ben indított meg számosabb csillagészleteket, mely utóbbi sorozat 10,000 csillag lajstromozására van tervezve, a munka végbefejezésével Quetelet fia Ernő lön megbizva, ki ennek szenteli 17 év óta minden idejét.

Garnier-vel egyetemben 1824 és 1832 között külön szakfolyóiratot szerkesztett »Correspondance mathématique et physique« czíme alatt, melyben számos nagyérdékű értekezés jelent meg, s a mely még ma is igen keresett.

1833-ban földgömbünk meteorologiai és physikai észlelésének hosszú sorozatába fogott, melyek külön emlékiratokban tárgyalva, Belgium klimatológiáját és periodológiáját megállapíták.

Csillagászati észlelései és tanulmányai közül tért ki a statistikára. Az ő szemében épúgy, mint a nagy csillagász Herschelében, a statisztikai adatok ugyanazt képviselik a társadalmi bölcsészet és politika számára, a mit a csillagászati adatok vagy a meteorológiai jegyzetek a csillagok mozgásának vagy a légnek okadatolt magyarázatában teljesítenek. E tanulmányok komoly művelése által lőn Quetelet — mint a berlini akadémia a brüsselinek százados évfordulója alkalmával irta — új tudománynak teremője, melyben az észleletek s a számítás egyesülnek, hogy fölfedezzék a törvényeket, melyek természeti életünknek és legcsekélyebb tevékenységünknek látszólag pusztán a véletlentől függő jelenségeit kormányozzák.

És ezzel eljutottunk Quetelet tudományos működésének legfontosabb, legmesszebb ható korszakáig; azon korszakig, midőn a már edzett tudós és kutató az inductio módszerével gyűjtött ismereteit érvényesíteni kezdi. A számos adat, a tömeges szám, az egyes tények csoportosítva vannak s rávezetik a statistikust, itt már mint társadalmi bölcsészt a nagy számok és átlagok vagy közepesek rendszerére. E korban már ráutal, mit utánna többé kétségbe is alig vonták, hogy a statisztikai átlagértékben tükröződik egy nemzet tényleges társadalmi állapota s habár az egyest alig érintik, annyiban ránézve is birnak törvényszerű hatállyal, a mennyiben ez is az összeségen uralkodó rendszerességnek alá van vetve, mert maga is kiegészítő részét képezi ez összeségnek.

E megkülönböztetést nem szabad többé szem elől téveszteniünk. Mert Quetelet követői és ellenei ép a szerint csoportosulnak és sorakoznak, a mennyiben e megkülönböztetést felfogják, vagy pedig a törvényszerűség fogalmát balul magyarázva, a priori ráerőszakolják az egyénre is és szabad cselekvési akarátától fosztják meg, vagy pedig ezen állítólagos megfosztás ellen küzdenek.

Mielőtt azonban átmennénk Quetelet ezen voltaképi működési terére vagyis azon mezőre, melyen valódi úttörőül működött, melyen dicsfénye legragyogóbb sugarait gyűjté, meg kell még emlékeznünk arról, hogy kezdetben a mértan-

nal foglalkozott. De bármely vonzerővel birjanak némely szellemekre a matematika tiszta abstractiói s bármi szép síkert aratott legyen e téren, Quetelet lelkét nem bírták soha lebilincselni, noha érdeklődését a tárgy iránt eléggé megvilágítja: »*Histoire des sciences mathématiques chez les Belges*» című nagybecsű munkája.

Közvetlenebb sikerű, gyakorlati hasznú tért keresett tudományos munkálkodásának, így veté magát teljes erővel a meteorológiára és statistikára, mely mindkettőnek élete végeig tántoríthatlan híve maradt.

A gyakorlati hasznót itt külön láttam kiemelendőnek, mert a meteorologiai észleleteket illetőleg ma már senki se vonja kétségbe, pedig találkozott Belgiumban is annak idején országos képviselő, és — épen Quetelet emlékezetével kapcsolatban említik ezt fel — ki visszautasítja a belga észlelde költségeinek megszavazását, »mely observatorium — szerinte — sok pénzbe kerül és semmire sem megy, még arra sem, hogy előre megjósolja az időt.«

Megjegyzés nélkül közlöm ezt, tartózkodva minden kínálkozó vonatkoztatástól. Hisz tudjuk, mennyire nem szokott a tudomány közvetlenül válaszolni azon gyakran idéttlen kérdésekre, melyek bennünket oly közelről érdekelnek. De tudjuk azt is, mennyire komoly igyekezete az egyes tudományágaknak keresve keresni, kutatva kutatni e válaszokat. Tudjuk, mily kiválóan vesz részt e kutatásokban a statistika is, melynek épen észlelései tömegénél fogva ép úgy sikerült, mint már a meteorológiának is, nem ugyan a bekövetkezendő időt előre megjósolni; de összevetései alapján magyarázni a jelenségeket és figyelmeztetni az egyeseket s figyelmeztetni a kormányokat, mi fog a bemutatott észleletek folytán bekövetkezni, s mit kell tenniök, hogy a szigorú törvényszerűség látszatával bíró események, okszerű intézkedések által a társadalom javára megváltoztassanak.

Lehetetlen visszanyúlnunk a statistika keletkezésének idejébe, hogy fokozatos fejlődését lépten-nyomon kísérve eljussunk amaz időpontig, melyben Quetelet nagyszabású működése rajta annyit lendített.

Kölcsönösen hatott egymásra a tudományok általános

haladása s a statisztikai kutatások módszerének fejlődése azon tömeges észleletek mind szaporítására, mind új meg új téren való alkalmazására, a mint azt századunk kezdetén tapasztaljuk. A francia forradalom, az újkori tudományosságnak oly számos irányban kiindulója, e téren is érlelte az eszméket és készíté elő a talajt későbbi üdvös működésre.

Hogy a statisztikai kutatás sikeres alkalmazása az egyesnek, a magántudósnak erejét meghaladja, csakhamar világossá lőn. I. Napoleon ismert szava: »la statistique est le budget des choses, et sans budget point de salut public« csak egyik praegnansabb kifejezése az akkor már általában nyilvánult szükségérzetnek.

A jelen század előtti magán kutatóknak, de az e század elején, sőt sok még később is keletkezett statisztikai hivataloknak (mint a már többé nem is kérdéses észlelési s kutatási módszer egyedüli sikeres alkalmazóinak) iránya és célja mégis inkább csak az állami erő elemeinek számbavétele volt. Csak lassan-lassan, de mind hathatósabban lépett előtérbe a társadalmi elemek számbavételének szüksége. Többé a jó állam- s népleírások nem voltak elégségesek, hanem kezdtek kutatni az okokat is, melyek a nemzet állami és társadalmi, anyagi és szellemi, erkölcsi és vallási viszonyaira hatnak; fürkészni indultak a törvényeket és szabályokat, melyeknek az emberi cselekvények ép úgy, mint a természetiek, alávetve lenni látszanak, s mind e kutatás és észlelet, tanulmány és okoskodás a statistika terén oly élénk bölcsészeti és tudományos mozgalmat szült, minővel legujabban kevés tudományág vetekedhetik.

E mozgalomban három különféle jellegű szervezet, egyén és közeg vett kiválóan részt: A statisztikai hivatalok és bizottságok, a statisztikai szaktudósok és társulatok és a statisztikai kongresszusok.

Látni fogjuk, hogy Queteletnek mindhárom irányban nagy, sokban úttörő, mindenikben dicső szerep jutott.

Bármikép jellemeznők egyébiránt az időt, melyben s a tudomány állapotát, a mikor Quetelet a statistika terén nagyobb szabású működését megkezdé: az ünneplendő férfiú szempontjából elég híven, vagyis úgy, a minőnek ő azt ta-

lálta, nem mutathatjuk be, hacsak saját magánál nem keresünk erre nézve magyarázatot.

Megis találjuk egyébiránt egyik főművében, a »*Physique social, ou Essay sur le développement des facultés de l'homme*« címűben. E mű 1835-ben jelent meg először Párisban. Már akkor is szerző saját vallomása szerint: bizonyos tekintetben foglalatja volt összes, addig megjelent statisztikai munkálatainak. A három első könyvben csakis tényeket közöl, de a többtől teljesen független negyedik részben adja eszméit »a közepes (átlagos) ember elméletéről a társadalmi rendszer szervezetéről« (sur la théorie de l'homme moyen et sur l'organisation du système social). A második kiadás 1869-ben jelent meg. Ezt az időközben megöszült szerző »tisztelt kartársainak,« büszkeséggel mondhatom nekünk ajánlja, mert így címezi: »*A mes honorables Collègues, les délégués des divers Etats, chargés de la formation d'une statistique internationale*« képviselők között pedig, kik a nemzetközi statistika alakításával Hágában megbizattak, Magyarország képviselője is volt.

Quetelet céljai, munkájának iránya, a tudomány általános állapota és saját művének szelleme iránt semmi sem tájékoztat annyira, mint e dedikatio, melyben ezeket mondja:

»Midőn befejeződött a XVII. század nagy forradalma, mely oda irányult, hogy a tudományokat rendes és megfelelő állapotukba (état normal) helyezze, azon kitűnő férfiak, kik legtöbb hévvel munkálkodtak az értelmiségi újításon, csak hamar észrevevék, hogy dúsgazdag terek nyíltak meg, melyekre az őskor figyelme még nem fordult. Különösen a matematikusok és természettudósok régibb ismereteikkel egyidőben láták fejlődni a végtelenségi számítás (calcul infinitesimal) és az analitikai mechanika csodálandó fölfedezéseit.

»Ugyan e korban tűnt fel egy új tudomány, mely közvetlenül az embert érinté, de a melynek tanulmányozási módszere majdnem teljesen hiányzott. A halhatatlan Pascal tevét itt a legelső lépéseket és, látszólag csekély fontosságú probléma alkalmából, a fölfedezések beláthatatlan mezeje nyílt meg előtte. Fermat, Leibnitz, a Bernouilli

testvérek, Halley, Bayes, Moivre, d'Alembert, Euler s a legderekabb matematikusok egész serege veték meg, ez időtől fogva a valószínűségek tudományának (la science des probabilités) és a társadalmi jelenségekre való alkalmazásának alapjait. E kítünő mérnököket rohanva követték az új úton a legkitünőbb pályázók és versenyzők.

»Első fejlődésében e tág és gazdag tudomány mindamelllett sem látszott egyébnak, mint a matematikai érdekekhez csatlakozni, nem is fordítván különösen figyelmet azon számos alkalmazhatásra, melyre hivatott vala. A biztosítási táblázatok s az e célból keletkezett társulatok első sorban érdemelték ki figyelmét. De e század kezdetén a társadalom szükségéi iránt érdeklődő néhány tudós: Laplace, Fourier, Poisson, Chaptal, Gauss stb. szükségét érezték, hogy leszállítsák e tudományt azon magaslatról, melyen elszigetelte magát, hogy támaszul szolgáljon a kormányoknak és segítse biztos lépésben haladni azon új pályán, mely számukra megnyitni készült.

»A tudományokat előmozdító brit társulat harmadik ülősszakát Cambridgeben tartá 1833-ban, és tagjai közül többen: Malthus, Babbage, Drinkwater, Whewell, Lubbock, Sykes, Jones tanár egyesültek, hogy a közgazgatási és politikai tudományok fölött vitatkozzanak. Ezen kis bizottság néhány nap alatt roppantul gyarapodott s a társulat szívesen engedte, hogy szerepeljen ezentúl ülésezései alkalmával, mint a statistika számára alakult külön szakosztály.

»E bizottság nézeteit elfogadta egész Anglia és, mondjuk ki, az egész felvilágosult világ. A kormányok, lehet, még inkább érezték, mint a magánemberek, az előnyöket, melyeket e tanulmányokból nyerhetnek. A belga kormány, központi statisztikai bizottságának kérelmére, 1853-ban felhívást intézett valamennyi mivelt államhoz. A vasutak és távirdák újabb fejlődése eléggé megtanítá becsülni a különböző nemzetek közgazgatási okmányai tanulmányozásának szükségét és hasznát, hogy afelé közelítő lépéseket tegyenek. Ennek folytán gyülekeztek az egyes országok hivat. statisztikusai, hogy haszonra fordítsák a tudomány azon változásait, melyek történtek; hogy kiterjeszszék, népszerűsítvén azokat; hogy gazdálkodják meg

az időt, és kettőztessék meg, úgymondva, az emberi életet. Arról volt szó, hogy jelöltessenek meg a módok, melyek az egyes országok vonatkozásait szaporíthatnák; hogy fogadtassék el szabatos és általánosan egyforma kifejezés a súly, mérték és pénzügy ugyanazon egységei számára; hogy kerültesse az innen eredhető helytelenségek; hogy egyforma statistika fogadtassék el és alakíttassanak, ha lehet, a közlemények könnyen érthetőkké az egyes országokban.

»A cambridgei gyülekezet, hiven programjához, nem fogada el addig egyebet a matematikai statistikánál; a nemzetközi gyülekezet ellenben csak a gyakorlati, minden formulázástól ment, statistikát akarát elismerni. Időközben a két intézmény közeledett egymáshoz és találkoztak azon valódi téren, melyen meg kellett egymást lelniök.

»A munka — így végzi Quetelet — melyet szerencsém van önöknek, uraim és drága kartársaim, ajánlani és melynek első kiadása a cambridge-i gyülekezet idejéből származik, melyen szerencsés lehettem résztvenni, megjelenik ma újra nagyobb alakban, ugyanazon pillanatban, melyben önök egyhangulag mondják ki szándékukat, hogy szem elől nem tévesztik a statistika bölesészeti részét, még részletesebben foglalkozván azon érdekek tanulmányozásával, melyeket különböző kormányaik biztak önökre. Szerencsés vagyok, hogy üdvözölhetem ez egyetértést az angol társulattal a nemzetközi gyülekezet, két oly kiváló testület között, melyeknek határozatai elannyira fontosak lehetnek. Minél inkább mélyed e tudomány, mely a földet bevilágítja, annál inkább fog csodálatos szabatosságot megalkotni ott, hol nem véltünk egyebet láthatni a véletlen játékánál. Ez által visszaadjuk az isten mindenhatóságának azon böles befolyást, mely őt illeti, nemesen használván fel csak is azt, mely nekünk megmaradt.«

Válogatva szerény szavak, melyek hallatára szinte nehézelgondolnunk a nagy forradalmat, melyet Quetelet idézett műve s többi, mind ez irányban haladó munkái, előidézték.

Nem mintha ő lett volna a legelső, ki ily tanulmányokkal foglalkozott. Bizonyos, hogy Villermé és Guerry, részben talán az ősrégi Süsmilch is megelőzték. De tény

hogy a moral-statistikának — mit helyesebben bölcsészeti statistikának szeretnék nevezni — s az ide vágó munkáknak ő a megalapítója, vagy legalább az ő kutatásai folytán terjedt el hírók, czímök, irodalmuk. Angliában Quetelet előtt érzékel se birtak ily tanulmányok iránt s ennek legkiválóbb képviselői: J. Stuart Mill, Buckle és Cornwall Lewis csak Quetelet után támadtak. Franciaországban s Belgiumban folytak ugyan, de nem birtak érvényre emelkedni; Németországban pedig a kezdetleges anyaggal működő Süssmilch óta el is felejtették, s noha itt támadtak legkiválóbb harczosai, ide a gondolkodók és bölcselek kiváló hazájába csak Wagner hozta be, még pedig Quetelet nyomán, mint ezt, »Gesetzmässigkeiten in den scheinbar willkürlichen Handlungen« czimű művében saját maga is beismeri. »Senki — ugymond — nem üzte Quetelet előtt e tanulmányokat oly rendszerezsen, vonta oly tervszerűen az ember szellem-erkölcsi spharáját a kutatásokba, formulázta oly határozottan és szabatosan a feladatot, állapította meg oly élesen a módszert s az irányadó szempontokat.«

Szinte fölösleges emlitenem, hogy Quetelet-nek a statistikai észleletek tanulmányozásából meritett meggyőződése szerint természetfölötti, egyenesen az isten mindenhatóságába vetett hithez vezető erkölcsi törvények léteznek, melyeknek az emberi cselekedetek ép úgy alá vannak vetve, mint a hogy természeti törvények igazgatják a physikai világot.

Fölsőlegesen emlitenem, hogy a mit Quetelet szabályszerűségnek nevez, melynek elismerésére épen a statistikai tények tanulmánya folytán jutott, azt erkölcsi befolyások által motivált kötöttségnek tekinti csupán, melyen belől az egyes ember szabadon cselekszik. Csak epigon utódjainak lön fentartva ebből az emberi cselekvés szabadságának tagadását kimagyarázni s a szabad akarát létezéséről vagy nem létezéséről folyó vitává kiélesíteni a Quetelet által támasztott tudományos mozgalmat.

Hogy ünnepelt írónk nem innen indult ki az alább még idézendő saját szavain kívül elegendő igazolja a morál statistika leghívatottabb tárgyalója Oettingen. Alapos ismeret, óriási olvasottság a protestáns theologia beható tanulmányo-

zása által szörszálhasogatásig élesített ész, a mellett elég objectivitással is bíró jellem mindmegannyi tulajdon, mely első sorban képessé tesz, hogy Quetelet és moralstatistikai munkái fölött ítéljen. Lássuk, miként teszi ezt.

»Természettudós és meteorologus — úgy mond Queteletről — szakmájánál fogva, statistikai munkálataiban is naturalistikus szempontból indul. Amint az éghajlat szélforogatását és időjárás rendetlenségét szabály alá iparkodik hajtani, úgy a látszólag leginkább változékonyt, az embert, tömeges mozgalmában sőt legkisebb s leghalkabb velleitásaiban is.

»Ezért nem akarom — folytatja Oettingen — irányzatos észlelési modorral vádolni. Szólani enged, a tényeket s azokban keres belső törvényt. Ép annyira távol van attól, hogy az isten alkotó mindenhatóságát és világaluralmát tagadja, mint talán az ember egyéni akaratszabadságát. Az emberiség nagy társadalmi teste szerinte azon fentartó elvek erejében létezik, melyeket az isten oltott belé, a szabad akarat pedig, főleg az egyes emberben érintetlen marad; a kormányoknak és államintézményeknek a társadalmi test mozgalmaira gyakorolt javító befolyásait határozottan elismeri. Ama régi törvény, hogy »az okozat arányos az okhoz« vigasztaló módon állapítja meg a lehetőséget, hogy az emberek társadalmi intézmények, erkölcsök és szokások, szóval mindaz által a mi életmódjukra befolyással van, javuljanak. Sőt úgy látszik nekem — mondja tovább ugyancsak Oettingen — Quetelet az emberi akarat erő hangszulyozásában talán nagyon is túlmegy, midőn főmunkája (»Sur l'homme«) bevezetésében állítja, hogy az ember szellemi hatalmának teljes kihasználása által uralkodik a társadalom ama befolyásain, megváltoztatja hatásaikat és iparkodhatik jobb állapothoz közeledni.«

Ily ítélet után, főleg oly írótól, ki, mint senki előtte, beható tanulmánya tárgyává tette az összes statistikát, nevezetesen pedig annak ethikai, erkölcsi és bölcsészeti részét, méltán bűnnek nevezhetjük, ha későbbi írók Quetelet tekintélyére hivatkoznak fölületes vagy félszeg ítéleteik igazolására.

Quetelet részben maga gyűjtötte, részben fölhasználta a már létező statistikai anyagot és tárgyilagos, beható bírálattal csoportosítja és voná belőle következtetéseit; kapcsó-

latba hozta a társadalmi jelenségeket: a bűneseteket, az öngyilkosságokat, a házasságokat és gabonaárakat, a túlnyomó físzületéseket s a különböző korok rendszeres halálozását; elálméklodott gyakran e rendszerességen; említette a titokszerűt hol magyarázatot reá magában a társadalomban nem talált; de elhamarkodott itéletet soha nem koczkáztatott. Említette ugyan az isteni mindenhatóságot, de tette ezt a vallásos férfiú azon öntudatával, mely magasabb világrendben megnyugodva ismeri a határt, melyen túl az örökös talány kezdődik, de melyen innen minden, a kinek isten megadta a tehetséget, földéritesére köteles iparkodni azon homálynak, mely a magasabb emberi elmére nézve még áthatható.

Quetelet a közepes vagy átlagos ember (homme moyen) körül tett kutatásait lehetetlen követnünk a nélkül, hogy mesterkélt matematikai képletekbe ne merüljünk.

De bátran mellőzhetjük is, bármi érdekesek legyenek az emberi erő és gyorsaság, a vér súlya, a lélekzet és érítés száma iránt tett s mind középszámra redukált kutatásait. Nem mellőzhetjük azonban, hogy Quetelet mélyreható tanulmányainak e téren is némi képét nyerjük, legalább például nem azon tanulmányait, melyek bölcsészeti és társadalmi szempontból legnagyobb érdekűek, vagyis hol a közepes embert erkölcsi és szellemi tulajdonságai szempontjából mutatja be.

Itt oly nagyságokat érintünk, melyek — a »Revue scientifique« emlékirója szerint is — minden mérést vissza látszanak utasítani. »Hogyan is mérjük az erényt, a bűnt a bátorságot, a gyávaságot, az értelmet? Igaz, hogy az értelmiség, például, lehet kisebb vagy nagyobb; de mit jelent az, két egyforma értelmiség, vagy olyan, mely kétszer akkora a másikkál, és hogyan alkalmazzuk a számok tudományát oly nagyságokra, melyeknek se egyformaságát, sem összegét felfogni nem lehet? Figyelmes vizsgálat után e nehézség nem látszik annyira meghaladhatatlannak, mint első pillanatra. Az ok tulajdonképen mindig kisiklik kezünkől többnyire még akkor is, ha tudjuk a mit mondani akarunk. Melyek, például, azon erők, melyeket a mozgás okainak mondunk, vajjon ki dicsekedhetik azzal, hogy villágosan megfejtette az e szó alatt lappangó értelmet? Mi nem ismerünk, de meg sem

mérhetünk vagy számba sem vehetünk egyebet csak az eredményt, a hatást (effets) s az ilykép megmért eredmények vagy hatások vagyis inkább az arányos mennyiségek azok, melyeket számításba vonhatunk Mindig van egy elem, mely a számbeli összehasonlítást megengedi, s ez az ugyanazon osztálybeli jelenségek száma. Kétségen kívül áll ugyan, hogy e jelenségek, külön véve, se nem azonosak, se össze nem hasonlíthatók. De nem kell-e ezen különbségeknek eltűnniök s egymást kompensálniok az észleletek sokaságában, valamint elvesz bizonyos nagy összegben az egyes tételek hol kisebb-sége, hol nagyobbsága?

Bajos mind ez okoskodásnak értelmét rögtön felfogni, ha példákat nem idézünk, pedig e példák, bármennyire ismeretesek most Q u e t e l e t művei után, éppannyira újak valának midőn ő kiderítette. Így pl. S ü s s m i l c h is utalt már némileg a szülések rendszerességére, mégis Q u e t e l e t mutatott rá leginkább, hogy évenként 100 leánygyermekre körülbelül 105—106 figyermek születik. E viszony, melynek okai kiderítve még ma sincsenek, csakis a n a g y s z á m o k által volt kitüntethető. Tudjuk, hogy e szám kissé nagyobb a vidéken mint nagy városokban a törvényes gyermekeknél, mint a törvényteleneknél. Függni látszik a szülők korától, és nevezetesen a két kor különbségétől; de tudva nincs még, noha a figyermek-ek utóbbi szaporább halandóságánál fogva egyelőre is kiegyenlítő természeti törvény létezését engedi föltételezni.

Ugyancsak Q u e t e l e t által lettünk figyelmesekké a házasságok szaporaságára. Itt már némi összefüggést is kiderített, bár az úgynevezett t ö r v é n y megállapításától elég okosan, tartózkodott. A nagyon korai házasságok — úgy találja — magtalanok, vagy oly gyermekeket nemzenek, melyeknek csekély az életképességök. A házasság, mely különben nem meddő, egyenlő számú gyermeket adhat bármely legyen a házasságok kora, csak kötéskor, a férfinál meg ne haladja a 33, a nőnél a 26-dik évet; ez évek után kötött házasságokban a nemzendő gyermekek száma apad. Ha számba vesszük a házasságok korát, azt találni, hogy — minden többi viszony egyenlősége mellett azok a legszaporábbak, melyekben a férfi s nő kora közel egyenlő, vagy a férfié csak kevéssel múlja felül a nőét.

Mindez állítások természetesen országok s az ottani éghajlattól függő érettségi évek szerint valamennyire változnak (Quetelet nagyrészt Franciaországból meríté adatait) s csak nagy számoknál fogadhatók el átlagul, de az arány nagyrésze megmarad bárhol.

Mert, mint egyik legkiválóbb statisztikai kutató, ugyan csak Quetelet tanulmányai által serkentve, Wapaeus mondja: »a statistika nyomozásai és eredményei nem vonatkoznak az egyes egyénre. Ennélfogva a talált törvények sincsenek közvetlen hatálylyal az egyes személyre nézve. Csakis egészül tekintendő népesség összeségére érvényesek.«

A Quetelet tanulmányai nyomán eddigelé idézett tények mindössze egyes példák, melyeket a végtelenig lehetne fokozni, de a tudós kutatásait s tanulmányai irányát eléggé mutatják. Ma számos irányban, csoportosításban s változtatban ismételtetnek mindenfelé, de, hogy megtörténnek, valamint a kiderített eredmények, mindenha az úttörő elmének válnak di-csőségére.

A bűnügyi statistika ma már annyira fejlődött, hogy ebből példákat meríteni époly izetlen, mint a népesedési mozgalom számaait idézni a társadalmi törvényszerűség igazolására. Kevesbbé ismert talán, bár nem kevésbbé érdekes Quetelet tanulmánya a színműtermelésre nézve, melynél csak azt sajnálhatni, hogy aránylag kevés számmal működik. Az anyag hozzá Franciaországból és Angliából van merítve és eredményül kitünteti, hogy csak a 21. év után kezd a drámai talentum fejlődni, 25 és 30 év között erélylyel nyilvánul; nő és fentartja magát az 50 és 55 évig, ekkor érzékenyen alászáll, főkép, ha a termelt művek belértéke is tekintetbe jó. Ugyancsak ez alkalommal gyűjtött adatok tanusítják, hogy a tragédiaiai talentum gyorsabban fejlődik mint a komikai. A francia vígjátékirodalmat gazdagított remekművek például csak a 30 és 40-ik évü életkorban keletkeztek stb.

E példák inkább pikánsak, mint tanulságosak, s mindössze azért idéztem, hogy kimutassam a kutatások tévedező irányának tág terét, csak kuriosumul említvén még meg, hogy ugyan ez irányban haladtak többen, például Drobisch, ki

a latin hexameter alakjait statistikailag iparkodott kimutatni, mely első pillanatra talán nevetségesnek tetszhető kísérletből, végeredményül a számok szabályosságában az uralkodó rythmus és általa az anyag és alak közötti harmonikus viszony tűnt ki.

Mind ez egyébiránt — mint említém már — példa. Példa Quetelet minden irányú, beható, elmés tanulmányai közül, melyek ma többé az újdonság ingerével se bírnak.

De említettem korábban azon komoly törekvéseit, melyek a társadalmi rend, a magasabb törvényesség, az ember erkölcsi világának kutatására valának irányozva. Említettem világos magyarázatát az erkölcsi motivumok szemmel tartásával okszerűen cselekvő, azon belől pedig egészen szabad társadalmi ember iránti nézeteiről.

És ezt újra ki kell emelnem, mert Quetelet nyomában egész irodalom támadt, mely félreértve, vagy balul magyarázva mestere fölfedezéseit, végére nem járva a dolognak, csakis a látszólagosat kapta ki nyomozásai eredményéből s új világrendet akar alkotni, mely az emberi szabad akarat teljes tagadásával a fatalismusra vezetne.

Hangsúlyoznom kellett e tényt, mert nagy nevek, mint az angol Buckle és bár hamisan magyarázva, Wagner is ez iskolához tartoznak vagy számíttatnak; Quetelet például soha olyat nem mondott, mint Buckle: hogy »a társadalom bizonyos állapotában az emberek bizonyos száma önként kell hogy véget vessen életének. Ez, úgymond, az általános magasabb törvény, melynek hatalma oly nagy, hogy sem az élet iránti szeretet, sem a túlvilágtól való félelem a törvény hatóságának még csak meggátlására is a legesekélyebb befolyást sem gyakorolná.« Wagner sokat idézett állítása pedig csak mese, mely a talált rendszerességet a priori hozott törvényül mutatja be képzeleti államban.

De hangsúlyoznom kellett ezt végül főleg azért, mert ez új tan hazánkban is kezdi felütni fejét, támogatva kevésbbé talentum, mint hangzatos nagy szavak által, melyektől isten övjon, hogy hatásuk legyen. Mert, ha indolens fatalismusra hajló népességünknek még a tudományból is fegyvert akarnak kovácsolni, az akarat nélküli tétlenség vagy a sorsszabta

büntények igazolására: akkor tegyünk le államiságunkról és várjuk ölbe tett karokkal, míg valamely más titokszerű hatalom végrehajtja velünk az egyedül tőlünk telő cselekvényt a — lemondást!

De a hazafi önzés elterelt tárgyamtól. Nem a *Quetelet* tanaiból levont hamis következtetések czáfolata; hanem az emlékében ünneplendő férfiú minden oldalú ismertetése illet meg engemet.

Pedig alig egy művét említettem még meg a hosszú életpályáján egyaránt termékeny férfinak, sőt még e pályát se ismertettem meg kellő részletességgel. Szóval sem említém, hogy *Quetelet*-re bizta volt I. Lipót belga király fiai tudományos tanulmányainak vezetését, és hogy ugyanekkor a szászkóburgi hercegek is tanítványai valának, kik hosszabb időn át nagybátyjuk mellett a belga udvarnál tartózkodtak. Ezek egyikéhez valának intézve és jelentek meg később külön kiadásban a »*Lettres sur la théorie de probabilité*s.«

Nem említettem még egyéb munkái közül a *Statistique internationale* címűt, melyet *Heuschling* hivataltársával együtt indított meg, előzőleg akarván megalakítani egy összehasonlító nemzetközi statistikát, mi később a kongresszusoknak jutott még alig megoldani kezdett feladatul. De még e kongresszusokat is nem-e ő teremtetete?

Az előbb közlöttem ajánlatból, melylyel nagy műve második kiadását kartársai emlékének szenteli, a vele született szerénységnél fogva ez ki nem világlik, sőt akadtak, kik ezt is német kezdeménynek akarták érdemül betudni. Pedig tudvalevő, hogy az 1852-diki első londoni világtárlat alkalmával szellőztette ez eszmét legelőbb s hazai kormányánál birt nagy befolyásának sikerült azt már a következő 1853-dik évben meg is valósítani.

A brüsseli után következett, Belgium tőszomszédságában, Németalföld fővárosában megtartott hetedik kongressuson jutott először szerencsém az ünnepelt férfiút személyesen tisztelhetni. Ismert szeretetreméltósága nem tetszelkedett személyválogatásban, s ő, kinek barátságát koronás fők s a tudomány elismert tekintélyei versenyezve keresték, egy egész ünnepi es-

tét töltött önszántából Magyarország, az akkor még legifjabb állam, képviselőinek társaságában, rokonszenves halk hangjával magyarázgatva a statistika legnehezebb problémáit, örökifjú szemének vidor szikrázása által árulván el közben-közben benső meglegedését, ha oktató szavai egy-egy élénkebb észrevételre buzdíták hallgatóit, keserőség nélkül panaszolva, hogy tudományos buvárlatait, irányát, eredményeit gyakran és sokan félreértik és félremagyarázzák.

E szavaival részben az ő tekintélyére hivatkozott, de szerinte hamis tanokat valló utódokra czélt, részben talán a kongressuson is létező antagonistákat is akará értetni. Ezek közé számítá, lehet a most élő talán legkitűnőbb statistikust, Engelt is. Igaz, hogy ez utóbbi erőteljes természete, bő ismeretei, sarkastikus modora könnyen leghevesebb ellenül tünteté őt föl a már-már csak tiszteleti hódolatokhoz szoktatott férfiú szemében — pedig e föltevés aligha volt igazolt, s a sors két ízben szolgáltatott Quetelet-nek, legalább emlékének, ez oldalról is elégtételt. Legelőbb is a már idéztem Oettingen említi, hogy Engel azon német statistikai kutató, ki Quetelet álláspontjához talán legközelebb áll s a kinek annak idején »Bevölkerungs Physiologie« című munkáját is ajánlotta; de Engel is volt az, ki a nagy belga tudós emlékének megörökítését először pendíté meg, meleg szívből fakadt szavakban, mely úgy végleges elintézése a Budapesten tartandó kongressusra lőn ruházva, mi által Quetelet kétszeresen jön kapcsolatba hazánkkal.

Csak a részben mult és részben jövő találkozott a két férfiú jelenében. Quetelet dicsteljes hosszú életnek, úgyszólván, babérain nyugodva, nem elégítheté ki mindenben a pihenés nélkül mind előre törekvő tüzelkű német tudóst. Az inkább már a múlton merengő ősz s a saját gazdag múltját is egyre felejtő, szakadatlanul a még elérhetőnek remélt jövőt s nagy fölfedezéseit áhitozó, kora derekán alig túlhaladt férfiú látszólag sokban eltértek nézeteikben. De a becslés azért kölcsönös volt, s valamint Quetelet minden fölszólalásából tünt az ki francia simaságával, úgy nyilvánult az később a kissé ridegebb modoru, de meleg szívé német Engeltől.

Ne higyjük azonban, hogy a mit a múlton merengésnek

mondtam, a tétlenséggel lett volna azonos, vagy hogy a jövő teendői iránt részvétlenné vált volna Quetelet.

A hágai kongressuson hozott, a nemzetközi statistikára nézve korszakalkotóvá lett azon határozatot, mely országok és tárgyak szerint osztá el az összehasonlító statistika megalkotásának teendőit, Quetelet üdvözölte legmelegebben. A tevékeny életű, öntudatos, fáradhatatlan tudós szomorú lemondással említé, hogy neki e dicső feladatból végrehajtani való már nem jutott, de ifjú hévvel buzdítá, termékeny munkásságának emlékéből merített lelkesedéssel biztatá a munkát vállalt képviselőket bátorságra, erélyre, kitartásra.

Ha az aggkorú férfútól meghatottan, de azon megnyugtató tudattal búcsúztunk el Hágában, hogy Brüsselig inkább csak kényelmes kirándulásnak, mint terhesebb utazásnak számítható útát kell tennie: remegő örömmel fogadtuk a »doyent« Sz.-Pétervárott, mely messze útra a 76 éves férfiút csakis a tudomány iránti lelkesedettséggel bírhatta; Moszkvába csakis az ismeretgyűjtésnek s tapasztalatgazdagításnak soha ki nem haló érzete vezethette.

És csakugyan nem a pusztán hódolatot fogadó bálvány szerepét játszta Szt.-Pétervárott, bár a tisztelet s ragaszkodás jelei meghatók valának, melyeket tudós, bár fiatalabb szak társai s az orosz uralkodóház és kormány tagjai iránta nyilvánítottak.

A meteorologia, melynek ifjú erejét láttuk szentelni Quetelet-t, aggkorában sem vesztette el gondozó szeretetét. Ő volt az, ki Szt.-Pétervárott Maury commodore-nak hazánkra nézve is nagyfontosságú javaslatát bemutatva és ajánlva, kivitte, hogy a kongresszus magáévé tegye, bár fogatosságához ez úttal nem járulhatott.

Maury t. i. a tenger természettanának kitűnő fejlesztője, a kontinensre nézve is hasonló rendszert kívánna életbe léptetni, minőt neki a tengerre nézve létrehozni már sikerült, s a melyben a tengerészek ezrivel siettek segítségére lenni a Washingtonban elhelyezett központi intézetnek, azt oly anyag szolgáltatásával támogatván, mely azóta a tengerészetnek és kereskedelemnek kitűnő szolgálatot tett, milliókat

mentvén meg az előre jelentett viharok és szélvész kikerülése által, a tengerész nemzetek vagyonából.

Ily észlelési hálózat létesítését czélozza, Quetelet által támogatva Maury a kontinensen is, az időjárásról s a vetések állásáról havonként jelentést teendő reporterek felállítását javasolván. Ez után s a lebészeti észleletek és a mezőgazdasági állapotokról teendő jelentések céljából távirati összeköttetés is létesítetvén, lehetővé lesz azon törvények ismeretének bővítése, melyek a légváltozásokon uralkodnak és mód lesz nyújtva arra nézve, hogy rövid időközökben előre lehessen számot vetni az időjárásra és aratásokra nézve a világ legkülönbözőbb tájain.

Quetelet közbenjárására a kongressus ez ügyet magáévá tevén, a legközelebbi kongressus előkészítő bizottságának hívta föl reá figyelmét. Az ügy az állandó bizottságban is tárgyalatván, részletes jelentéstétellel Sé m é n o w h irnevű orosz statisztikus bizatott meg, s így kerül a jövő évben a Budapesten tartandó kongressus elé s nyeri remélhetőleg megoldását oly ügy, mely, különleges mezőgazdasági viszonyaink közepett, hazánkra nézve is nagy horderejű hatással lehet.

De még ez sem egyedüli kapcsolata Quetelet-nek Magyarországgal és hazai statistikánkkal. Midőn Szt.-Pétervárott 1872-ben a legközelebbi kongressus székhelyének választása volt szőnyegen, Quetelet volt az, ki a legmelegebben szólalt fel Svájc és Éjszak-Amerika ellenében Magyarország mellett. Az ő elismert tekintélyének nem csekély része volt abban, hogy főleg az amerikai nagy ígéretekkel szemben Magyarország fővárosára esett a választás, ő mutatván ki fényes eloquentiával, mennyi teendője van még a kongressusoknak Európában s hogy annak egyik polgárosodott országában kell keresniök a székhelyet, nemcsak a jövőendő kongressus, de az azt követő állandó bizottsági elnökség számára is, ha szakítani nem akarván hagyományukkal, új térre sodortatják magukat, mielőtt a kezökre bizottat teljesen megművelték volna.

Moszkvában a kormányzó által a kongressusi tagok tiszteletére adott estélyen s onnan haza kísérve láttam legutol-

jára az ősz férfút. Bucsúja meleg, s megható volt. Korára hivatkozván nem fejezett ki reményt, hogy kongresszusunkat ő még megélje; de őszinte méltánylattal szolt nemzetünkrol, melynek »hősies küzdelme — úgymond — a közelmúltban politikai tapintata a jelenben, s a tudományos törekvésekben való komoly részvéte, valamint e célra most is (1872) tanúsított nemes áldozatkészsége szép jövőt biztosítanak számára; a statistikára nézve meg épen sokat várunk erőteljes, bőkezű országuktól.«

Néma, de hálás kézszorítással bucsúztam el a tisztelt férfútól, kit nem volt adva többé látnom. Hittem hazánkra vonatkozó szavainak, hisz akkor még e tekintetben is szebb napok jártak nálunk, noha borongott már a láthatáron — de hiszek s bizom továbbra is.

Újra a hazára tértem, holott a belga tudósról kell vala szólanom. De ezúttal Magyarországgal s a hazai fővárosban tartandó statistikai kongresszussal kapcsolatban térhettem ki. Itt fogjuk őt legfájdalmasabban nélkülözni, mert igazak P u t z e y s a belga stat. bizottság tagjának Q u e t e l e t temetésekor mondott erre vonatkozó szavai: »Itt (t. i. a kongresszuson) mint másutt is mindenütt, szerény volt e tudós és jóakaró; erős meggyőződésű, de tisztelve a mások meggyőződését, még ha meg is támadta; mindig nyugodt s kikerülve mindazt, mi elleneit sérthette volna. Mint a tudomány emberét csodáltuk; mint a politika emberét tiszteltük; mint magánembert szerettük. Elhagyván e földet, azon öntudattal távozhott, hogy tisztességgel futá meg hosszú pályáját és meggyőződve lehetett arról, hogy mély sajnálkozásban hagyta mindazokat, kik utánna maradtak.«

Ez őszinte és mély sajnálkozáshoz mi itt a távolban is méltán csatlakozhatunk, mert Q u e t e l e t nemcsak Belgiumé volt, ő a nemzetközi tudományé vala és általa mindnyájunké.

V. Szám. Nevezetes per lőcsei polgárok között 1421—1429. Wenzel Gusztávtól. 1873. 34 l.	20 kr.
VI. Szám. Révai Ferencz nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása 1538—1555. Frankl Vilmostól. 1873. 94 l.	50 kr.
VII. Szám. Diósgyőr egykori történelmi jelentősége. Wenzel Gusztávtól. 1873. 82 l.	50 kr.
VIII. Szám. Adalékok Bethlen Gábor szövetségeseinek történetéhez. Szilágyi Sándortól. 1873. 96 l. Egy táblával.	60 kr.
IX. Szám. Emlékbeszéd Érdy János felett. Nagy Ivántól. 1873. 26 l.	20 kr.
X. Szám. A székelyek alapszerződése. Balássy Ferencztől. 1873. 57 l.	40 kr.

Harmadik kötet. 1873.

I. Szám. Egy főbenjáró per a XVII. századból. Nagy Ivántól. 1873. 33 l.	20 kr.
II. Szám. Adalék 1352-ből az Arany Bulla néhány cikkének alkalmazásához és magyarázásához. Wenzel Gusztávtól. 1873. 15 l.	10 kr.
III. Szám. Adalék az erdélyi szászok történetéhez az Andreanum előtti időből. Wenzel Gusztávtól. 1873. 24 l.	15 kr.
IV. Szám. Trentsini Chák Máté és kortársai. Botka Tivadtartól. 1873. 71 l.	45 kr.
V. Szám. Rajzok Erdély államéletéből a XVIII. században. Szilágyi Ferencztől. 1873. 135 l.	1 frt.
VI. Szám. Tanulmányok a góthok művészetéről. Henszlmann Imrétől. 1874. 24 l. egy képtáblával	20 kr.
VII. Szám. A magyarországi avar leletekről. Pulszky Ferencztől. 1874. 12 l.	10 kr.
VIII. Szám. Felsőbüki Nagy Pálemlekezete. Tóth Lőrincztől. 1874. 64 l.	50 kr.
IX. Szám. Palugyay Imre emlékezete. Keleti Károlytól. 1874. 10 l.	10 kr.
X. Szám. Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. Frankl Vilmostól. 1874. 92 l.	50 kr.

Negyedik kötet. 1874.

I. Szám. Nápolyi történelmi kutatások. Óváry Lipóttól. 1874. 17. l. Ára	12 kr.
II. Szám. Stibór Vajda. Életrajzi tanulmány. Wenzel Gusztáv rendes tagtól	1 frt 30 kr.
III. Szám. Júda, Izrael és Áram. Történelmi tanulmány. Beöthy Leótól	60 kr.
IV. Szám. Az egri vár 1867-diki feladásának alkupontjai és a törökök maradványai Egerben. Balássy Ferencz lev. tagtól	30 kr.
V. Szám. A pelaszg kérdés mai állása a jobbáyság a helleneknél és róma aknál. Ribáry Ferencztől.	30 kr.

ERTEKEZÉSEK

a társadalmi tudományok köréből.

Első kötet. 1867—1870.

I. Szám.	Az uzsora törvényekről. Szinováczy György től. 1867. 17 l.	Ára 12 kr.
II. Szám.	A magyar mezőgazdaság. Keleti Károlytól. 1867. 19 l.	12 kr.
III. Szám.	A nemzet szellemi élete a párisi kiállításon. Dr. Konek Sándortól. 1868. 42 l.	30 kr.
IV. Szám.	A magyar Korona országainak legújabb népesedési mozgalmai. Dr. Konek Sándortól. 1868. 52 l.	35 kr.
V. Szám.	Jogtudomány s nemzetgazdaságtan. Kautz Gyulától. 1868. 38 l.	25 kr.
VI. Szám.	A statistika hivatalos és tudományos művelése. Keleti Károlytól. 1868. 41 l.	30 kr.
VII. Szám.	A római jog s az újabbkori jogfejlődés. Pulszky Ágostontól. 1869. 27 l.	20 kr.
VIII. Szám.	Gaius. Rentmeister Antaltól. 1869. 116 l.	70 kr.
IX. Szám.	Zádor György magyar akadémiai tag emlékezete. Tóth Lőrincztől. 1869. 26 l.	25 kr.
X. Szám.	A törvénykezés reformja. Ökröss Bálinttól. 1869. 18 l.	25 kr.
XI. Szám.	A büntetés rendszerről általában, különösen a halálbüntetésről Poroszországban. Csatskó Imrétől. 1870. 26 l.	25 kr.
XII. Szám.	A bírósági szervezet, különösen a bíróságok megalakulása. Baintner Jánostól. 1870. 37 l.	25 kr.

Második kötet. 1870—1874.

I. Szám.	A fogyasztási egyletek. Dr. Vécsey Tamástól. 1870. 59 l.	40 kr.
II. Szám.	Az emberi öntudat jelenfokáról. Dr. Barsi Józseftől. 1870. 27 l.	20 kr.
III. Szám.	Kassa város parketkészítése a XV. század kezdetén. Wenzel Gusztávtól. 1870. 43 l.	20 kr.
IV. Szám.	Emlékbeszéd Császár Ferencz tiszti tag fölött. Dr. Suhayda Jánostól. 1871. 12 l.	10 kr.
V. Szám.	Szemle a magyar jogászgülések munkássága s eredményei felett. Tóth Lőrincztől. 1872. 88 l.	55 kr.
VI. Szám.	Modern alkotmányos monarchiai intézmények. Ladányi Gedeontól. 1873. 28 l.	20 kr.
VII. Szám.	Emlékbeszéd Rau Károly Henrik felett. Kautz Gyulától. 1873. 16 l.	10 kr.
VIII. Szám.	A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése. Hajnik Imrétől. 1873. 18 l.	12 kr.
IX. Szám.	A részvénytársulati ügy törvényhozói szempontból. Dr. Matlekovits Sándortól. 1873. 32 l.	20 kr.
X. Szám.	Mezőgazdasági statistika a nemzetközi kongresszusokon. Keleti Károlytól. 1874. 32 l.	20 kr.
XI. Szám.	A székely kérdés. Galgóczy Károlytól. 1874. 24 l.	15 kr.
XII. Szám.	Az emberi élet-tartam és a halandóság kiszámításáról; 4 graphicus rajzzal. Körösi Józseftől. 1874. 52 l.	50 kr.

Harmadik kötet. 1875.

I. Szám.	A lény szer-egység a csodeljárásban. Apáthy Istvántól. 1875. 25 l.	18 kr.
----------	--	--------